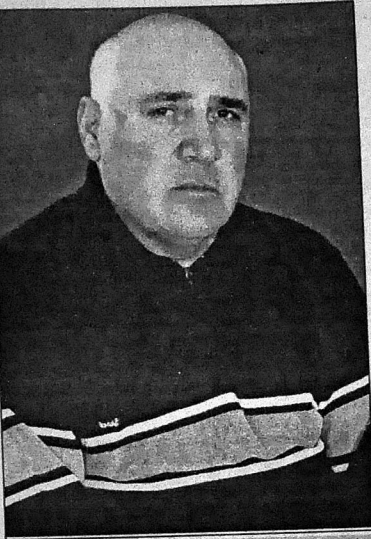

MƏNƏVİYYAT PROBLEMLƏRİNİN BƏDİİ TƏDQIQI

(Hüseynbala Mirələmovun "Gəlinlik paltarı" romanı haqqında düşüncələr)

İsmayıl KAZIMOV,
filologiya elmləri doktoru

(Əvvəlki ötən saylarımızda)

Fənyə onun çox düşündüyünü görüb dedi: Sənin atının adı " Qismət" olsun. - Haris də, Rahibə də güldülər. Haris: - Ol sun, nə deyirəm, olsun. Bu, nəyi dəyişək? (138)

Yazıçı bir sıra niyyət və mətləblərin açılmasında addan rəmz kimi istifadə edir. Məsələn, "S a t i r" restoranı adı yunan mifologiyasından götürülmüş, ehtiras rəmzidir (96). Dünyaya gələn övlada ad qoymaq valideynin haqqı və borcudur. Övlad böyükdək adı ilə çağılır. Və bir zaman adının mahiyyətini dərk edir və ona sahib olur. Yusifcənin rəsm əsərlərinə qoyduğu adlar da, məsələn, "Xoşbəxtlik", "Ölümün gəlməyi" əsərdəki hadisələrlə uyğunlaşdırılır.

Diqqət olunsun, "Güclü", "Qismət", "Satir", "Haris" kimi adlardan istifadə əsərdə qoyulan mənəvi məsələlərə aydın bir işarədir.

Yazıçı eyni adın leksik omonimliyindən istifadə edir. Bu da onun bir tərəfdən dil vahidlərindən istifadə ustalığını, digər tərəfdən isə obrazın nəyə qadir olduğunu göstərir. : Qadir hər şeyə qadir olan kişi rolunda görünür. İstəyir (91) Haris- hərəsin omofonu da Harisin var-dövlət hərəsinə işarədir.

Qoyulan və həllini gözləyən məsələlər qarşılıqlı münasibətlər çərçivəsində açılır, oxucuya aydın olur. Qadının Zinayəyə münasibəti, əksinə Zinayənin Qadira münasibəti arasında kəskin fərqlər mövcuddur. Soyuq münasibətlər nəhəsinə xətrinə qurulur. Ona görə də əsl ailə sədəti bu münasibətlərin çərçivəsində kiçilir, demək olar ki, aşağı səviyyəyə enir. Qadının Zinayəyə münasibəti Harisin Fənyəyə olan münasibətinə bir qədər bənzəyir. Qadir də, Haris də pul, var-dövlət düşgünüdür. Qadirlə Zinayə, Harislə Fənyə arasında dərin uçurumlar- sədlər həyatın mənasını eys-işrətdə görmələri, ehtirası aludə olmaları, xüsusən də aman-sızlıqları ilə əlaqədardır. Diqqətli oxucu, qadın qarşısı alınmaz seldir. Bu seldin gücü-qüvvəsi ehtirasdır! Ondan hamı öz panyını götürməlidir (90) fikrinə, şübhəsiz etiraz səsinə qaldırılmalıdır. Çünki bu fikir çürük, ailə sədətinə zərbə vuran düşüncələrin məhsuludur.

Romanda çox görünən Fənyədən sonra ikinci surət Harisdir. Özüni yetərincə təcrübəli, ağıllı adam sayan bu gənc yeni quruluşun eycəbərliklərinə çoxlarından fərqli olaraq tez alışır və dərk edir ki, yeni dövrən, yeni həyat tərzini yeni insanı da yetişdirməkdədir. Onu da başa düşür ki, hər şeyin başında pul dayanır. Kapital insanların varlığına hakim kəsilir. Ondan istifadə etmək, əlçatmaz zirvələr fəth et-

mək, bütün istəklərə yalnız bu yolla çatmaq mümkündür.

Haris ən imkanlı iş adamlarındandır. Təbiiyyət qapalı və maddi imkanı geniş adam olan Haris gördüyü işlər, xarici iş adamları ilə qurduğu əlaqələr barədə heç kimə məlumat vermir. Harisin fikrinə, pul həyatda bütün arzulara yetmək üçün ən mühüm vasitədir. Yazıçının dili ilə desək, hər halda Haris yaramaz və mənfəti sürətdir. Harisin görünməyən tərəfi onun hərəsiyədir. Yazıçı Haris adını da yəqin ki, onun hərəsiyə ilə bağlı seçmişdir. Harislə müqayisədə Fənyədə pula, var-dövlətə meyl qətiyyətin yoxdur. Amma Fənyə ehtiras və həzz içərisində yaşamağı hər şeydən üstün tutur. Harisin tale, ömür, həyat haqqında dumanlı düşüncələri onun məhvinə səbəb olur, maşın qəzasında ölür.

Yazıçı Harisi hər cəhətdən güclü, ehtiraslı, çilgim və xudbin, özündən razı, loğğa bir gənc kimi təqdim edir. Doğrudur, Fənyə ilə tanışlığı, yaxınlığı özünün dedi ki, onun ruhanı, mənəviyyatını dəyişmiş, özünü dərk etməyə başlamışdır. Ancaq buna baxmayaraq, Haris hərəsiyənin qurbanı olur. Varlanmaq, böyük mülk sahibi olmaq etirası onun gözünü bağlayır. O, Fənyəyə ailə gözü ilə baxmır, sonda onu da Dubaya pul qazanmaq üçün göndərək fikrinə düşür.

Yazıçı Harisin bütün mənfəti təbiiyyətini Fənyənin düşüncələri ilə işfə edir. Onun həyata baxışı ilə niyyətləri üst-üstə düşmür, o, öz niyyətinin qurbanı olur, həyatda izi qalmır.

Fədai obrazı inadkarlığı, inamı, qüruru, həyata, insana məhəbbət, saflığa, təmizliyə hörmət və ehtiram, daxilən güclülüyü ilə seçilir, yadda qalır. O, döyüşdə dostlarının əvəzinə ölməyə hər an hazır olur. Amma Fənyə onun saf duyğularını qiymətləndirə bilmir, daha doğrusu, bacarmır, sevgisini anlamır. Yazıçı Fədai surəti ilə Qarabağ döyüşlərində qəhrəmanlıq göstərən və təmiz duyğularla sevən gənclərin parlaq obrazını yadda bildirmişdir.

Romanda qoyulan məsələlərdən biri hər şeyə gənclərin laqeyd münasibət göstərməsidir. Biganəlik, etinasızlıq, başsızluq cəmiyyətdə baş verən hadisələrlə bağlı təsvir edilir. Məsələn, H.Mirələmov yazır ki, dəniz heç kimin yadına düşmürdü. Sahilin gözəlliyi olan gənclər bulvara çıxırmır, qocalar keçmiş yadlarına salmaq üçün dənizkənarı gölgəliklərdə bir yerə toplaşmırdılar. Təkcə qağayılar vəfasiz çıxamışdılar (225) Yazıçı çox doğru olaraq insanlar arasında biganəliyin meydana çıxma səbəbini cəmiyyətdə baş verən ictimai- siyasi hadisələrlə əlaqələndirir. Əsərin ən mənalı tərəfi hadisələrin inkişafını yazıçının düzgün izləməsidir.

Biganəlik, laqeydlik, saymamazlıq Yusifcənin arvadı Zərifəyə, Qadının arvadı Zinayəyə, Harisin Fənyəyə qarşı münasibətlərində görünür.

Müəllifin obrazlı təfəkkürün əsas vasitələrindən olan məcazlardan istifadə ustalığını xüsusilə olaraq qeyd etmək lazım gəlir. O, məcazlər vasitəsilə yaratdığı gənc obrazların xarici və daxili aləmini, onun cəmiyyətdə tutduğu mövqeyini, işini xarakterizə edir. Yazıçının ustalıq orasındadır ki, Fənyənin taleyi ilə erməni hücumu nəticəsində Murov dağlarından özü- nü atan, venasını kəsb ölümə məhkum edən, qaçaqçıda Araz çayının sularında boğulan qız- gəlinləri qarşı-qarşıya gətirir, müqayisə edir. Onların hamısı Azərbaycan qızlarıdır. Amma onlar namus, ismət yolunda həlak olurlar, mənliklərinin düşmənlər tapdığı altına atırlar. Fənyə isə gəlirlilik paltarından imtina edir, milli mentaliteti əlçəldir, təhqir edir.

Beləliklə, əsərin əksər yerlərində yazıçı müqayisə vasitəsilə baş vermə hadisəni daha bədii formada şərh edir, onun digər hadisələrdən fərqli əlamətlərini göstərə bilir. Bununla da müxtəlif hadisələrdəki əsas cəhətləri qarşılaşdırır, fərqləndirir. Müqayisə nəticəsində bənzətmə obyektinin səciyyəvi keyfiyyəti daha qabarıqlaş-

araq açılır və bənzədilən obyektlər vasitəsilə personajın mənəvi aləmi daha çox yadda qalır. Rahibə ilə durna arasında olan müqayisə nə qədər təsirli; bu epizod insanın xoşbəxtliyə çatmaq yollarını müəyyənləşdirmək baxımından çox əhəmiyyət daşıyır.

H.Mirələmov "Gəlinlik paltarı"nda uğurlu, maraqlı və yaddan çıxmayan rəssam obrazı yadda bildirmişdir. Bu, Yusifcənin surətidir. Yazıçı onun portretini-zahiri görkəmini belə təsvir edir: " Nurlu sifəti, üzünün duru, ağ rəngi gözələrinin maviliyinə qovuşub uzaq üföqlərəcən göz işləyən dənizi andırırdı. Ağ, gümüşü saçları xəff küləyin titrəyişindən kənardan baxana dəniz dalğalarını xatırladırdı. Rəssamlar üçün təbii olan saşqal saxlamışdı. Amma uzun saçları çiyinlərinə qədər tökülmüşdü. Geniş, açıq alınlı, dolu, tökməbədənli rəssam molbert arxasında döyüşən cəngavərə çox oxşayırdı (251)

Yusifcənin incəsənəti sevən, qiymətləndirən bir obrazdır. O, bu sənətə ürəkdən bağlıdır. Onun sənəti məşhur adamlar tərəfindən qiymətləndirilir: " Mən onun əsərlərində həyatı görürəm, gəncliyi görürəm, öz gəncliyimi görürəm. Bax, əsl sənət budur. Orada hər kəs özünü görə bilsin, öz həyatının bir parçasını görə bilsin" (276)

H. Mirələmov bu qəribə adamın rəssamın- sənət adamının obrazını seve-sevə hərətərəfli yaratmış, oxun bütün daxili aləmini bədii boyalarla verə bildirmişdir. Yazıçı Fənyədə olan sərbəstliklə, Yusifcəndə

fərqləndirilir: "Yusifcənin havada uçuşun yarpaqları baxanda xəyal onu çox uzaqlara aparırdı. İnsan taleyi ilə yarpaq taleyi arasında nə fərq varmış? İnsan da doğulur, böyüyür, elə bir gün bu yarpaqlar kimi saralır, ailəsindən qopub heç kimin görüb gəlmədiyi bir ünvana gedir... (s.411)".

Romanda toxunulan mühüm məsələlərdən biri sənət alverçiləridir. Digər rəssamlardan fərqli olaraq əsərin qəhrəmanı Yusifcənin məsələdə özünəməxsus mövqeyə tutur: "Hər dəfə bir əsəri satılanda Yusifcənin içindən soyuq bir gizilti keçirdi. Elə bil ki, ürəyinin bir parçasını qoparıb aparırdılar. O, bildirdi ki, işğalçılıq müharibəli zamanı talan edilən aparılan sənət əsərləri Avropanın məşhur kolleksiyacılarının arxivlərində, yaxud dünya muzeylərində göstərilir. Hətta, bəzən bu əsərlərin yaradıldığı ölkələr, müəlliflər haqqında heç nə deyilmir. İndi isə pul alıb aparılır..." (s.413). Əsərin bu hissələri böyük yazıçımız Mir Cəlalin "Bir gəncin manifesti" povestinin qəhrəmanı olan Sonanın Azərbaycan xalçasının ingilis kapitalistinə satmaması ilə səsləşir: "Itə ataram, yada satmaram?" fikri sanki "Gəlinlik paltarı"nın maraqlı obrazı Yusifcənin fikri ilə eyniyyət təşkil edir. O, varlığını didib-parçalayan həmin düşüncələri özündən kənarlaşdırmaq istəyir.

Beləliklə, yazıçının başqa bir uğuru Yusifcənin obrazını məharətlə yaratmasını da görünür. Belə ki, hər bir surət kimi Yusifcənin da xarakteri əhatə olunduğu mühitlə bağlı hərətərəfli açıla bilər.

İnsan və mühit problemi əsərdə qaldırılan məsələlərdən biridir. Çox doğru olaraq əsərdə "insan öz mühiti ilə nə qədər bağlı olsa, həyat onun üçün bir qədər rahat olar" fikri təlqin olunur. Jurnalist gənclərin yaradıcılığında bu qənaət əsəllənir. Faiqin, Zahirin dünyabaxışlarında insan və mühit qarşılıqlı qənaətbəxşdir.

Fədai obrazı ilə yazıçı yüksək mənəviyyatlı, vətənpərvər Azərbaycan oğlunu təqdim edir. Burada müəllif mənəviyyatın, azadlığın torpaqdan yoxrulduğunu, keçdiyini de unutmur. Demək istəyir ki, torpaqlarımız nə qədər ki, işğal altındadır, mənəvi sarsıntılarımız da o qədərdir. Mənəvi buxovdan ancaq torpaqlar azad olandan sonra qurtarmaq mümkündür.

Harislə Rahibəni birləşdirən cəhət onların hər ikisinin pula, var-dövlətə hərəsin olmasıdır. Evdə oturmaq rahibəlik edən Rahibənin fikrinə, əgər indi pul ağılsız ağıllı, çirkini gözəl göstərə bilirsən, demək, ölçülər dəyişib, düşüncələr dəyişib. Hətta Haris öz arvadı, qızı üçün də bir gün ağlamır.

Müəllif Qadir surətini həyatı yaxşı duyan, işini reallıqlar üzərində quran bir insan kimi göstərib. Onun bir iş adamını kimi biznesdəki uğrunu təmin edən əsas faktorları işgüzarlığı və bacarığıdır. Bütün bunlarla yanaşı, Qadir əyyaşdır, ailə, övlad qayğısına qalır.

Güclü-zəif qarşılıqlıdır. Romanda bu məsələ daha canlı və həyatı verilib: Rahibə ilə durnanın müqayisəsində bu məsələ açılır: "Durnanın gözdən yazılıq yağır. Sanki Rahibədən imdad diləyirdi... Rahibə quşlar haqqında filmlərə həmişə həvəslə baxardı. Durnaları da ən çox havada uçuşduqları vaxt görmüşdü. Durnalarda səməda çox gözəl görünür. Onların gözəlliyi cərgə ilə uçağında, bir yerdə olmağında. Dədədən ayrılış zamanı durnanın çox vaxt mənzil başına yetişməyə gücü çatmır.

Qayıqlarda məskən salmış quşlar da yəqin ki, tənha durnanın havaya qalxmasını macal verməzdilər. Onu gören kimi şığıyıb caynaqlarına alar, sonra sakit, əldən-ayaqdan uzaq yuvalarına çəkilər, bığcaq kimi iti dimdikləri ilə ötni ləzzətlə parçalaydılar.

İnsanlar da belədir - zoiflər həmişə güclülərə yem olur...

(Davamı 4-cü səhifədə)

Hüseynbala Mirələmov

Gəlinlik paltarı

olan sərbəstliyin arasındakı kəskin fərqləri göstərir. Həyatını sevgisiz yaşayan, hərətinə, ağırı- acılarının rənglərin dili ilə kətanə köçürən Yusifcənin qismən də olsa arzusunə yetir, emalatxanada Fənyə ilə görüşür. Amma bu xoşbəxtlik uzun sürmür, elə həmin anda da emalatxanada həyatı sona yetir.

Yazıçı Yusifcənin obrazı ilə daxili aləmi təmiz, həqiqi sənət sevincini yaşaya bilən insanın varlığını göstərməkdir. Bir rəssam kimi Yusifcənin yaradıcılığında insanın konkret vəziyyəti təbiətlə üzvi əlaqədə təqdim olunur, insanın daxili aləmi, onun arzuları, ümidləri təbiətdə harmonik halda açılır. Onun digər əsərlərindən fərqli olaraq "xəyal əsəri" həyata baxışı, məhəbbətə böyük qiymət vermə meyli ilə bağlıdır. Bu əsərin qəhrəmanı gözələrinin dərinliyində özüne yer etmiş Fənyədir. Yazıçının sənət alverçilərinə münasibəti Yusifcənin mövqeyi ilə açılır.

Romanda talelər qarşı-qarşıya gəlir. Hətta, təkcə insan taleləri, xarakterləri qarşılaşdırılmır, müqayisə olunmur. Cənəz əşyaların taleyi ilə insan taleləri

136

(Əvvəli 3-cü səhifədə)

Rahibə durnanı dənizin qırağına gətirdi, suya saldı, mazutunu yumaq istədi. Durnaya yazığı gəldi - düşündü ki, dənizin şor suyu indi onun yaralarını göynədir. Amma bununla belə, onun mazutun yumaq, çirkabını təmizləmək, qanadlarını açmaq istəyindən də vaz keçmədi”.

Əsas qayə: insan sevdiyi ilə ailə qurmalı, ötəri sevgilərdən uzaq olmalı! Biganəlik və riyakarlıq insanı alçaldan ən mənfi keyfiyyətlərdəndir. Cavabdehlik bu məsələyə cəmiyyət hər an diqqət yetirməlidir. Ovladın taleyində valideyn birinci növbədə cavabdehlik daşıyır. Bu hiss unudularsa, onda faciələr başa vrə bilər. Və nəhayət, hər kəsin öz yolu var. Hər kəs öz yolunu, hər kəs öz ömrünü yaşamaqdır. Ancaq necə? Cəmiyyətin qanunları çərçivəsində.

Romanın bədii sintaksisi cəlbədidir. Əlavəli cümlələr, qo-

Düçar edir ki, gələcək nəsillərə görk olsun (122 güman edirik ki, bu tip mətnlər mətn dilçiliyinin, mətn sintaksisinin tələbələrini zəiflədilməsində çox gərəklili ola bilər.

“Gəlinlik paltarı” romanı qiymətli - tərbiyəedici bir əsərdir. Böyük ehtirash obrazlar dərin məzmunlu, apıcı ictimai-mənəvi hadisələrlə çarpazlaşmış şəkildə verilən bu əsər zövq və istedadla yazılmışdır. İnsanı mənəvi kamilliyə çağıran bu roman ideyasına, aşılamaq istədiyi mənəvi keyfiyyətlərə görə xeyirxah məqsədlər daşıyır. Əsər H. Mirələmovun bədii dünyasının, orijinal fərdi üslubunun daha uğurlu gələcəyindən xəbər verir.

Beləliklə, yazıçı H. Mirələmov özünün bir insan, bir yazıçı kimi inkişaf yolunu bu əsərlə də mühafizə edib saxlayır, təsvir etdiyi hadisələrə analitik münasibət göstərir. Bu yolla o, həyatın inkişafına birbaşa köməklik göstərir. Ona görə də mühüm mənə-

MƏNƏVİYYAT PROBLEMLƏRİNİN BƏDİİ TƏDQIQI

(Hüseynbala Mirələmovun “Gəlinlik paltarı” romanı haqqında düşüncələr)

şulma konstruksiyalar demək olar ki, əksəriyyət səhifədə görünür. Yazıçı cümlə strukturunda yer tutan bir sözün, ifadənin, birləşmənin semantik incəlikləri ilə kifayətlənməyərək, həmin söz, ifadə, birləşmə barədə əlavə məlumat vermək, onu izah edib aydınlaşdırmaq məqsədi güdür və buna örnə də cümləyə əlavə sözlər, birləşmələr daxil edir. Yazıçının istifadə etdiyi əlavələr aid olduğu sözlə ifadə olunan şəxsi, əşyanı, hadisəni zaman, məkan, keyfiyyət və s. cəhətdən yeni bir çalarda izah etməklə informasiyanı zənginləşdirir, aktualaşdırır və daha aydın nəzərə çarpdırır: Sağda- heyva ağacının altında yunu qırmızı rəngə boyanmış qurbanlıq qoç bağlanmışdı (19); Bu an onun nəzərində bu güllər öz sahibinə- Harisə oxşayırdılar, gümrah, tərəvətli və məftunedici (37) və s.

Yazıçı qoşulma konstruksiyalardan bədii vasitəsi kimi istifadə etməklə nitqi sadələşdirir, lirizmi gücləndirir, nitqə emosionallıq verir, onun təsir gücünü artırır: Təbiət də belədir: güclü gücsüzü məhv edir. Təbiətin nizamını qorumaq üçün... (104), Bu mərmər parçasını Fənyə bayaqdan görmüşdü. Sahil Əkbərlinin əlləri onun sinəsinə ilan kimi sürünəndə (105)

Qeyd edək ki, yazıçı mətn yaradan vasitələrdən tez-tez və çox ustalıqla istifadə etmişdir. Belə vasitələrdən biri cümlənin eyni xəbərlə bitməsi və həmin xəbərlə yeni cümlənin əmələ gəlməsi vasitəsidir. Bu, hal yazıçının dilinin sintaksisinin tez-tez nəzəri cəlb edən əlaməti kimi görünür. Məs.: Fədayi bunu istəmirdi. İstəmirdi ki, sevgisini açmaq istədiyi qızın ona yazığı gəlsin. Fədayi istəyirdi ki, bu qız onun hissələrinin təmizliyini duysun. Duysun ki, onun qəlbində necə təmiz, tükənməz bir sevgi bulağı var (118); Amansız şimal küləyinin əzabını canında daşıyan şam ağacı indi ona nə deyirdi? Deyərdi dözümlü ol! (117); Allah zaman-zaman insanları bu bəlaya düçar edir,

viyyat, əxlaq problemlərinin həllində onun öz səsi, öz axtarıları canlı görünür.

H. Mirələmovun “Gəlinlik paltarı” milli mənəviyyat, əxlaq barədə yazıçı qəətlərini, yaratdığı obrazların zəngin dünyasını oxuculara sevdirmə bildiyi kimi, yaşadığı yeni ictimai-siyasi quruluşda aydın və ardıcıl milli-mənəvi sənətkar mövqeyinə də Azərbaycan xalqını inandıra bildi.

Bilirik ki, həyatilik, həyatın olduğu kimi, bəzəksiz-düzəksiz təsvirinə yazıçı hər şeydən öncə nail olmalıdır. Bu ölçülər romanda gözlənilir. Amma əsərdə oxucunu razı salmayan məqamlar müxtəlif sevgi xətlərinin bəzən eyni notlarla təsvir olunması ilə əlaqədar ola bilər. Belə təsvirlər bir qədər oxucunu yorur. Oxucunu istər- istəməz bir məsələ də narahatlandırır: guya rəssamın başı işə o qədər qarışıb ki, heç qızlarının orta məktəbi bitirdiyindən xəbəri olmayıb. Bu fakt bir qədər təhrif sayıla bilər.

H. Mirələmovun haqqında bəhs etdiyimiz “Gəlinlik paltarı” romanı şübhəsiz bu gün Azərbaycan qızlarının stolüstü kitabıdır. Güman edirik ki, qızlarımız bu əsərdə təsvir olunan hadisələrdən xoşbəxt olmağın, səadətə qovuşmağın yollarını öyrənəcəklər. Əsl sevginin nə olduğunu, təmiz ailənin təməlini dərk edəcəklər. Romanın aktualığı da elə orasıdır.

Sonda qeyd edək ki, mənəviyyat problemləri bütün ümum-milli problemlərdəndir. Ona görə də “Gəlinlik paltarı” kimi əsərlərin yazılmasına hələ çox ehtiyacımız var. Hörmətli yazıçımız Hüseynbala Mirələmovdan bu səpkidə yeni-yeni əsərlər gözləyirik. Qoy Azərbaycan qızları hər bir çətinliyə tab gətirsin, əzab-əziyyətlərə qatlaşsın, ancaq milli ləyaqətlərini alçaldan hərəkətlərə qətiyyətlə yol verməsinlər.

Əziz və hörmətli Azərbaycan qızları, “Gəlinlik paltarı”nı oxuyun, milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmət və sevgi hissini, mənəvi zənginləşmə yollarını öyrənin.